I. I. RUSSU, *Limba traco-dacilor*

Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1959

Comisia pentru studiul formării limbii şi poporului romîn de pe lîngă Academia R.P.R. inaugurează cu această lucrare seria unor publicaţii lingvistice, istorice, arheologice, etnografice şi antropologice, care au ca scop să adîncească diferitele aspecte ale acestei probleme „de excepţională importanţă ştiinţifică şi naţională", cum arată în prefaţa cărţii preşedintele Comisiei, acad. Iorgu Iordan. Pentru rezolvarea ei, mai ales sub raportul lingvistic, chestiunea elementului autohton şi a influenţei lui în formarea limbii romîne este una din cele mai importante, dar şi mai puţin studiate.

Studiul problemei substratului limbii romîne, început la noi de B.P. Hasdeu şi continuat de O. Densusianu (*Histoire de la langue roumaine*, t. I, Paris, 1901, chap. II : *L'élément autochtone*), Al. Philippide (*Originea romînilor*, vol. II : *Ce spun limbile română şi albaneză*, Iaşi, 1927), Al. Rosetti (*Istoria limbii romîne*, vol. II, ed. a 2-a, Bucureşti, 1943, p. 105 şi urm.) şi alţii, a rămas totuşi pînă în prezent într-un stadiu puţin avansat. Faptul se explică în primul rînd prin extrema sărăcie a cunoştinţelor pe care le avem asupra limbii locuitorilor antici ai ţării noastre : s-au păstrat doar cîteva inscripţii foarte scurte, nesatisfăcător interpretate, cîteva zeci de glose şi o serie de nume de locuri şi oameni. Aproape nimic din materialul trac atestat nu s-a păstrat în limba romînă.

Din lipsă de material, morfologia limbii trace ne este cu totul necunoscută, iar nesiguranţa datelor transmise face ca şi în ce priveşte fonetica să mai existe încă discuţii. În aceste condiţii rolul limbii trace în formarea limbii romîne este, desigur, greu de determinat. Atenţia lingviştilor s-a îndreptat de aceea spre un domeniu ceva mai sigur : cele cîteva zeci de cuvinte care se găsesc numai în limbile română şi albaneză, şi care provin, probabil, din limba populaţiilor autohtone. Majoritatea lucrărilor s-au şi limitat de aceea, în esenţă, la relevarea apropierilor (mai ales de ordin lexical) dintre română şi albaneză şi a concluziilor ce rezultă de pe urma acestui fapt pentru problema locului de formare a limbii romîne. Din păcate, în stadiul actual al cunoştinţelor, albaneza nu ne poate fi de prea mare folos : problema originii şi a locului de formare a limbii albaneze înseşi e departe de a fi lămurită. Dacă pînă nu de mult albaneza era aproape unanim considerată de origine ilică, în ultima vreme se vorbeşte tot mai insistent de provenienţa ei tracă tocmai pe baza apropierilor cu limba română. De altfel chiar în ce priveşte romîna nu există un consens nici măcar în privinţa naturii substratului ei : unii lingvişti, de altfel majoritatea, vorbesc de un substrat trac, alţii de unul ilir, alţii preferă formula vagă de „traco-ilir".

Faptul este explicabil, căci pornind doar de la materialul atestat în limbile moderne este greu să spunem de unde provine. Pentru a restabili legătura cu limbile populaţiilor autohtone este necesar un studiu atent şi aprofundat al materialului rămas, ca să se înlăture faptele şi mai ales teoriile nesigure sau neexacte construite pe baza lor şi să se reconstituie, pe cît este posibil, cel puţin trăsăturile fonetice ale limbii trace, cu ajutorul cărora să putem tria faptele bănuite a fi de provenienţă tracă. Din păcate, cu excepţia lucrărilor indicate mai sus, majoritatea studiilor aveau ca obiect fapte de amănunt : stabilirea de etimologii trace pentru unele cuvinte romîneşti (vezi mai ales lucrările lui Th. Capidan şi G. Giuglea)în cel mai bun caz a unui sufix[1]. Dintre lucrările care se ocupă în mod special de probleme de limbă tracă relevăm studiile de onomastică şi toponimie tracă datorate lui V. Pîrvan şi G. Mateescu (cf. asupra lor lucrarea recenzată, p. 39—40) şi articolul lui Th. Capidan asupra oclusivelor guturale[2].

Monografia cunoscutului filolog şi istoric clujean I. I. Russu asupra limbii traco-dacilor este prima lucrare de acest fel care apare la noi. Ea este sinteza a nenumărate articole şi studii lingvistice şi istorice publicate de autor în diferite reviste şi culegeri romîneşti şi străine, rezultatul unei munci de mai bine de două decenii, constituind în acelaşi timp o prezentare critică a materialului trac atestat şi a stadiului în care se află studiile de limbă în acest domeniu în etapa actuală.

Capitolul I al lucrării este intitulat *Tracii—Ţara, cultura, istoria lor*. După o scurtă bibliografie a lucrărilor generale asupra tracilor, se arată semnificaţia numelui de „Thraces", aria de răspîndire a tracilor şi triburilor din care erau constituiţi (cu o listă a acestor triburi), trăsăturile caracteristice ale tracilor şi unele date mai importante privind istoria şi modul de viaţă şi de organizare a tracilor. Autorul insistă, şi pe bună dreptate, asupra contribuţiei importante pe care au adus-o tracii la istoria şi civilizaţia antică, contribuţie neglijată de studiile de pînă acum. La lista figurilor mari ale civilizaţiei antice care sînt de origine tracă semnalate de autor merită să fie adăugaţi legendarul conducător al răscoalelor de sclavi, Spartacus, şi asprul critic al nedreptăţilor societăţii sclavagiste, fostul sclav eliberat, fabulistul Phaedrus. Numele lui Spartacus lipseşte de altfel şi din repertoriul etimologic al cuvintelor şi numelo trace, probabil pentru faptul că etimologiile propuse pentru acest nume sînt considerate de autor ca nesatisfăcătoare. În încheierea capitolului este prezentată poziţia faţă de celelalte triburi trace, a geto-dacilor şi o bogată bibliografie asupra lor.

Capitolul II prezintă materialul lingvistic trac, izvoarele şi felul în care s-a păstrat materialul : glose, numele de plante dace, numele proprii etc. Dintre inscripţii este prezentată cea mai mare dintre ele, aceea de pe inelul de aur găsit la Ezerovo. Autorul indică douăsprezece din cele vreo douăzeci de interpretări date acestei inscripţii, arătînd că interpretările sînt cu totul contradictorii şi că pînă în prezent nici un cuvînt nu a putut fi interpretat convingător, mai mult, nu s-a putut face nici măcar o separare în cuvinte, cît de cît satisfăcătoare, a textului notat în scriere continuă. Întru totul justă ni se pare observaţia autorului că textul de pe inel nu are nimic de-a face cu ideea de moarte şi înmormîntare, aşa cum încearcă să-l interpreteze majoritatea cercetătorilor. Deşi a fost găsit într-un mormînt, inelul nu este un obiect funerar, ci una dintre podoabele purtate în viaţă de cel răposat. Autorul se abţine să dea o interpretare proprie acestei inscripţii, iar pe celelalte le consideră simple nume proprii şi nu inscripţii propriu-zise. Prin comparaţie cu ipotezele atît de îndrăzneţe ale lui Vl. Georgiev[3], rezerva poate prea absolută a autorului ni se pare totuşi justificată.

---

[1] v. Al. Graur, *Romania*, LIII, p. 539 şi urm. şi *Bull. Ling.*, VI, p. 244 şi urm.

[2] *Coup d'œil sur les occlusives guturales de la langue thrace. Langue et littérature*. II, nr. 1—2, p. 87—115.

[3] Vl. Georgiev, *Тракийският език*, Sofia, 1957, p. 5 şi urm.

Mai pe larg este tratată problema numelor de plante dace păstrate la Dioscoride şi Pseudo-Apuleius. Autorul expune, în esenţă, rezultatele lucrării lui D. Decev, *Die dakischen Pflanzennamen* (apărute în 1928, nu 1929 cum scrie la p. 28), cu unele observaţii personale, şi bibliografia mai nouă a problemei[1]. Din lista celor 40 de nume de plante sînt reţinute doar 15 cuvinte a căror etimologie e considerată sigură sau probabilă. Urmează unele consideraţii asupra nesiguranţei tradiţiei literare şi epigrafice în redarea materialului lingvistic trac, mai ales sub raport fonetic. Autorul se arată însă în această privinţă mai puţin sceptic decît alţi cercetători, ca G. Seure sau D. Decev.

Capitolul se încheie cu cîteva date asupra materialului frigian, mai bogat şi mai important decît cel trac, mai ales prin inscripţiile numeroase, multe explicate. Prudenţa autorului, care se fereşte să utilizeze materialul frigian, ni se pare justificată, mai ales că în literatura de specialitate mai recentă se accentuează tot mai mult ideea unor importante deosebiri între tracă şi frigiană[2]. Tocmai de aceea ar fi fost mai bine ca autorul să renunţe şi la cele vreo zece glose frigiene introduse în lista cuvintelor explicate etimologic (cap.V), pe care îşi întemeiază concluziile asupra structurii fonetice a limbii trace.

Capitolul III al lucrării conţine istoricul cercetărilor, începînd cu Jakob Grimm şi incluzînd, firesc, doar lucrările mai importante, cu o zăbovire mai îndelungată asupra celor mai recente, ale lui D. Decev şi Vl. Georgiev. I. I. Russu critică, şi pe bună dreptate, ideile eronate şi unele explicări de amănunt greşite din *Charakteristik der thrakischen Sprache* a lui D. Decev, reţinînd ca preţioase 20 dintre etimologiile stabilite de acesta. Critica a fost, de altfel, unanimă în a contesta concluziile lui Decev[3]. Mult mai bine este primit repertoriul de cuvinte şi nume proprii trace al aceluiaşi autor, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, care, fără să fie complet, şi cuprinzînd uneori fapte considerate greşit ca trace sau greşit interpretate, constituie totuşi baza oricăror studii viitoare în acest domeniu.

În ce priveşte lucrarea lui Vl. Georgiev, I. I. Russu remarcă felul „origina şi îndrăzneţ" de a pune problemele, socotind că „rezultatele nu pot fi însă considerate la înălţimea eforturilor depuse". Împărtăşim în bună măsură scepticismul său în ce priveşte interpretarea dată de Vl. Georgiev unor inscripţii trace, simple nume proprii (mai ales cele din Samotrace) şi nu texte de limbă tracă. Puţin convingătoare ni se pare încercarea făcută de Vl. Georgiev de a explica unele onomatopee şi interjecţii greceşti drept împrumuturi din tracă. Cartea aduce însă o serie de lucruri noi (este drept, nu atît în domeniul etimologiilor), de idei interesante şi rodnice, care i-au scăpat autorului nostru sau cu care nu este de acord. Aşa este de exemplu tendinţa lui Vl. Georgiev de a folosi, în afara gloselor, numai materialul toponimic şi onomastic identificabil atît sub raportul formei cît şi al sensului (p. 56—63). Grăitoare sînt în acest sens încercările lui Vl. Georgiev de a interpreta numele de ape trace pe baza „traducerii" lor de către populaţiile stabilite ulterior în Tracia (p. 56—58). Noi şi interesante ni se par ideile lui Vl. Georgiev în legătură cu deosebirile lingvistice dintre daco-moesiană şi tracă (p. 72—74), de care I. I. Russu doar aminteşte în treacăt în cartea sa (p. 22—23). Dată fiind organizarea social-politică a tracilor, lipsa lor de unitate şi adesea şi de contact de la o regiune la alta, este greu de crezut că limba lor, deşi comună originar, nu prezenta în epoca atestată nouă sensibile diferenţe de la o regiune la alta. O cercetare mai amănunţită a materialului, cu încercarea repartizării lui teritoriale, ar duce, desigur, la concluzii interesante.

---

[1] La bibliografia referitoare la flora tracă este de adăugat articolul lui A. Carnoy, *Origine thraco-phrygienne du vocabulaire de la vigne*. *Muséon*, LXXI, 1958, p. 161—171.

[2] Vl. Georgiev, *op. cit.*, p. 78—79.

[3] Cf. V. I. Abaev, ВДИ, 1954, nr. 2, p. 86—90; B. I. Nadel, *Вопросы языкознания*, 1955, nr. 2, p. 138—143; M. Lejeune, *BSL*, 1954, p. 74—77; L. Zgusta, *Listy Filologicke*, 1954, 282—283; S. Bodnarczuk, *Wien. Slavist. Jahrb.*, 1955, p. 171—182; Gusmani, *Paideia*, 1957, p. 163—165; v. şi Vl. Georgiev, *op. cit.*, p. 65—66.

Cu capitolul IV, intitulat *Studiul etimologic al limbii trace*, începe examinarea critică de către autor a materialului lingvistic trac, prin expunerea principiilor care au stat la baza acestei cercetări şi cu o serie de rezerve şi de obiecţii juste în privinţa exagerărilor sau a greşelilor de metodă din cercetările anterioare. Asupra acestor principii vom reveni însă ulterior.

Capitolul V al lucrării „Elemente lexicale şi etimologia lor" cuprinde glosele, numele de plante şi numele proprii a căror etimologie autorul o consideră sigură sau cel puţin probabilă. Alături de etimologiile stabilite de savanţii anteriori (al căror nume e citat cu regularitate), considerate ca juste de autor, întîlnim o serie de contribuţii originale importante, de precizări şi critici juste. Capitolul este de cea mai mare importanţă pentru ansamblul lucrării, căci de justeţea etimologiilor date depinde stabilirea trăsăturilor fonetice ale limbii trace şi a poziţiei acestei limbi faţă de celelalte limbi indo-europene. Autorul înlătură cu grijă cuvintele greşit considerate ca trace. Totuşi, la p. 58 întîlnim cuvîntul καπνοβάται „preoţi" la moesi, care nu este trac, ci grec. S. Stati în *Limba romînă* nr. 5, 1959, p. 121 sugerează, pentru partea a doua a cuvîntului, o apropiere de grec. βαίνω, şi nu de lat. *vates*, cum face I. I. Russu. De fapt întreg cuvîntul este grecesc, compus din καπνός „fum" şi — βατης, de la βαίνω „a merge", însemnînd deci „cel care păşeşte prin fum" (cf. rom. „a umbla cu capul în nori"), cuvînt comic pe cît se pare că rezultă din Strabo, VII, 296, 3. El este probabil o traducere a cuvîntului trac respectiv, sau cel mult o etimologie populară grecească pe baza unei apropieri de sunete dintre originalul trac şi elementele greceşti respective. Astfel de cuvinte modificate de greci pe calea etimologiei populare se întîlnesc, desigur, nu o dată; autorul remarcă la p. 31 cazul trac. -πόρις transformat de greci în -πολις. Nu este exclus ca acelaşi lucru să se fi petrecut în βούδαβλα, după corespondentul grecesc al acestui cuvînt, βούγλωσσον. O discuţie amănunţită a acestui capitol ar depăşi însă limitele unei recenzii.

Capitolul VI este format dintr-un repertoriu de rădăcini indo-europene atestate în cuvinte trace şi un scurt „glosar" romîno-trac, o listă de cuvinte romîneşti care îşi au un corespondent semantic printre cuvintele trace păstrate — ambele necesare ca instrument de lucru.

Pe baza cercetărilor etimologice este stabilită în cap. VII fonetica şi poziţia limbii trace în cadrul indo-european. Partea de fonetică ni se pare prea rezumativ tratată (p. 93—97), ceea ce face ca multe probleme importante de fonetică pe care le pune materialul trac să fie lăsate în afara discuţiei. Sîntem de perfect acord cu autorul, care afirmă, împotriva exagerărilor şi a inconsecvenţelor altor cercetări, că „criteriile fonetice ale limbii trace . . . trebuie să fie şi sînt în realitate simple, omogene şi unitare, fără apariţia de fenomene şi transformări divergente şi nejustificate" (p. 51), dar nu ni se pare că sistemul fonetic al limbii trace şi normele interne ale limbii trace, la care se referă adesea autorul (p. 9, 43, 44, 46, 49, 50, 51, 54 etc.), sînt chiar atît de „bine cunoscute" (p. 93). Doar nu de mult, pe baza aceluiaşi material, D. Decev a putut să „demonstreze" existenţa mutaţiei consonantice în tracă, trecerea lui *o* în *a* ş.a. cu care autorul nostru nu este de acord. I. I. Russu lasă totuşi neexplicate cazurile unde apare un *a* în loc de *o*, precum şi alternanţa *e/a* (cf. *-deva/-dava*); insuficientă ni se pare şi explicarea numeroaselor cazuri de scriere cu surde aspirate prin „simplă grecizare a grafiei sau pronunţării numelor trace". Nici problema rostului vocalelor lungi în grafia grecească a cuvintelor şi numelor trace nu este tratată. Se întîlnesc şi unele inadvertenţe: *a* din *-dava*, după ce este just explicat din i.-e. **ə*, este dat la aceeaşi pagină (94) ca exemplu de „tratament divergent, neunitar" al lui *e*; *-talca* este dat ca exemplu de *o* reprezentat prin *a* (**tolq-*, p. 94), în timp ce la p. 95 este dat ca exemplu de evoluţie a lui *l* în *al*; la p. 96 se afirmă categoric că „orice *z* în cuvinte (nume) trace vine din i.-e. *g'* sau *g'h*", deşi există cazuri cînd provine şi din *dj* (cf. Decev, *Charakteristik*, p. 82) şi uneori probabil din sonorizarea unui *-s-* intervocalic (v. Γερμίζερα pentru *Germisara*); uneori sînt date ca exemple pentru ilustrarea unor fenomene fonetice cuvinte care nu au fost explicate etimologic de autor (Peuce, Pousinon, p. 95); sînt lăsate

necxplicate cuvinte cu un tratament centum (v. *Decebalus* ş.a.); *Dolonci* este derivat dintr-un i.-e. *(d) *longh-*, fără să se explice de ce apare *c* în loc de aşteptatul *g* etc.

Just este înfăţişată poziţia limbii trace (p. 97 – 101) în sensul celor spuse de mult de A. Fick, W. Tomaschek şi P. Kretschmer, împotriva concepţiei greşite a lui Decev. Prea categorică ni se pare afirmaţia autorului „sigur e că tracii şi illyrii aveau exact acelaşi sistem fonetic" (p. 99), cu atît mai mult, cu cît la p. 113 autorul condamnă pe bună dreptate utilizarea termenului etnolingvistic de „traco-ilirĂ", aplicat de unii cercetători limbii albaneze.

Exagerată ni se pare de asemenea şi afirmaţia că „traca poate fi considerată în foarte multe privinţe ca cea mai apropiată de arhetipul graiului primitiv comun" (p. 98). Definirea grupei de limbi *satem* ca grupă de răsărit (p. 99) după descoperirea limbii toharice şi a hititei ni se pare nepotrivită.

Capitolul VIII al lucrării cuprinde unele consideraţiuni asupra numelor proprii ale tracodacilor, categoriile lor, frecvenţa, structura lor şi morfemele care se întîlnesc mai frecvent. Contrar aprobării formulate de S. Stati (*loc. cit.*), din motive pe care le vom relata mai jos, ni se pare exagerată importanţa atribuită de autor materialului toponimic şi onomastic şi încrederea în posibilitatea de interpretare a acestui material. Puţin grăitoare ni se par de asemenea sufixele, „elementele", cum le numeşte autorul, formate dintr-o consoană sau două, extrase din nume proprii, fără a se indica valoarea lor în cuvintele respective şi fără trimiteri la alte limbi.

Cu capitolul VIII se încheie de fapt descrierea şi interpretarea materialului lingvistic trac. Cîteva cuvinte se impun în legătură cu metoda de interpretare folosită de autor, ca de altfel şi de predecesorii săi.

Greutatea esenţială în interpretarea materialului de limbă trac provine din extrema lui sărăcie, din caracterul lui fragmentar şi nesigur. O piedică importantă o constituie absenţa unor texte inteligibile, în care să poată fi precizată cu certitudine valoarea semantică a cuvintelor şi caracterele lor fonetice şi morfologice. Pentru stabilirea exactă a trăsăturilor fonetice este nevoie de cîteva etimologii incontestabile în care soarta sunetelor indo-europene în tracă să poată fi urmărită cu precizie; la rîndul lor, etimologiile sigure presupun cunoaşterea normelor fonetice. Greutăţile nu provin însă numai din materialul atestat, ci şi din metoda cercetătorilor. Cum remarcă autorul, „Este aici un adevărat cerc vicios al etimologiilor trace, confecţionate prin norme fonetice nepotrivite, respectiv fonetica dedusă din etimologii greşite, care încearcă să se justifice reciproc . . ." (p. 50). Greşeala provine, credem, tocmai de la abuzul de nume proprii, care constituie de fapt imensa majoritate a materialului lingvistic trac.

Este un lucru ştiut şi acceptat de toată lumea că o etimologie este dovedită ca fiind valabilă numai pe baza concordanţei de sens şi formă dintre cuvintele în cauză. Or, în cazul numelor proprii, cuvinte comune la origine, sensul este de cel mai multe ori necunoscut, etimologia lor devenind adesea imposibil de stabilit. Şi totuşi majoritatea cercetătorilor stabilesc etimologii bazaţi pe simpla apropiere formală, pe o vagă potrivire de sunete, observînd doar ca sensul etimonului propus să nu contravină cu totul caracterului numelui respectiv, adeseori nici măcar atît. Se formulează uneori şi anumite criterii semantice generale. Astfel, de exemplu, pentru antroponime (nume de oameni, triburi, zei) prevalează noţiuni de ordin moral sau fizic: forţă, bravură, bunătate, strălucire, distincţie. Principiul acesta, formulat de P. Kretschemer, a fost acceptat de majoritatea cercetătorilor, precum şi de autorul nostru (p. 52). Ca urmare a aplicării unui principiu atît de vag, în explicarea antroponimelor trace apar 16 rădăcini care înseamnă „a lumina, a străluci": *aidh-*, *arg-*, *bhel-*, *bherek-*, *qand-*, *k'ad-*, *bha-*, *gyhaid-*, *keu-*, *gyer-*, *gheib-*, *ghel-*, *keuq-*, *keudh-*, *dei-*, *dhel-*, ceea ce e cam mult pentru o singură limbă. Faptul este de natură să deştepte bănuieli în privinţa principiului. Ne amintim că uneori numele unui trib provine de la animalul totem (cf. Vl. Georgiev, *op. cit.*, p. 59); că numele de oameni sînt date nu numai după calităţile, ci şi după defectele lor (cf. lat. *Balbus* „Bîlbîitul", *Bestia* „Dobitocul"

Brutus „Nătărăul", *Cato* „Şiretul", *Plautus* „Clăpăugul", *Paetus*, gr. Στράβων „Saşiul" etc.), după meseria lor (lat. *Faber*, germ. *Weber*, *Wagner*), adesea după împrejurarea în care s-au născut (*Lucius*, *Postumus*, *Caesar*), sau ordinea apariţiei lor în familie (*Secundus*, *Quintus* etc.). Dar chiar şi principiul expus mai sus este uneori călcat de dragul apropierii sonore, fără să se mai ţină seamă de potrivirea de sens: numele a trei triburi trace sînt explicate ca provenind de la rădăcini care înseamnă „par", „gard", „grindă" (*Edeni*, *Odrysae*, *Triballi*), deşi derivarea semantică este greu de admis.

În ce priveşte toponimia, printre elementele cele mai sigure sînt considerate numele de ᵘpe, în care se caută a se descoperi cuvinte sau rădăcini care să însemne „apă", „a curge", „mlaştină" etc. (cf., de exemplu, Vl. Georgiev, *op. cit.*, p. 59). Principiul s-ar putea aplica, credem noi, mai ales la numele compuse, unde primul element ar fi un determinativ, iar cel de-al doilea ar însemna „apă" etc. În cazul cuvintelor simple mai normal este să credem că ele denumesc anumite caracteristici ale apei respective (culoare, viteză etc.), cuvîntul „apă" fiind subînţeles. Pornind de la principiul de mai sus, în hidronimele trace s-ar afla (după listele din lucrarea recenzată) 19 rădăcini care înseamnă „apă", „a curge", „a uda", „umed": *up-*, *u̯er-*, *bhog-*, *u̯eg*, *u̯ed-*, *snēt-*, *ser-*, *embh-*, *meu-*, *snap-*, *eis-*, *erd-*, *eres-*, *peled-*, *pan-*, *sreu-*, *u̯eis-*, *gu̯el-*, *snau-*. Şi aceasta nu este tot. La Vl. Georgiev (*op. cit.*, p. 63) se mai găsesc încă două: — *upa* şi *udō-(r)*; nu am mai controlat şi la alţi autori. Traca însumează deci mai multe cuvinte care înseamnă „apă" şi „a curge" decît toate celelalte limbi indo-europene luate împreună.

De altfel etimologiile acestea sînt aproape toate opera altor cercetători, autorului cărţii recenzate revenindu-i cel mult vina de a le fi acceptat. Faptele de mai sus le-am reprodus numai „exempli gratia", pentru a demonstra la ce rezultate se poate ajunge pe baza etimologiilor de nume proprii al căror sens e necunoscut. Dar chiar în cazul unei etimologii juste există unele riscuri în ce priveşte numele proprii: onomastica se poate uşor împrumuta de la un popor la altul, pe cale de influenţă culturală, modă etc. Dovadă sînt numele greceşti la traci, din fericire pentru noi identificabile. Dar ceilalţi vecini ai tracilor nu au exercitat oare asupra lor nici o influenţă? Cît priveşte toponimia, cine ne asigură că tracii au fost cei dintîi care au dat nume acestor locuri şi nu le-au preluat, în unele cazuri, de la alte popoare? Este de ajuns să ne gîndim ce concluzii s-ar putea trage pe baza toponimiei româneşti, în marea ei majoritate de origine slavă, dacă limba română nu ar fi cunoscută: s-ar putea perfect demonstra că romîna este o limbă *satem*, că a transformat i. -e. *a* în *o* etc. Cînd trăsăturile fonetice ale unei limbi nu ne sînt dinainte cunoscute, ci le formulăm pe baza unui astfel de material, cum este cazul limbii trace, riscăm să punem deci pe seama acestei limbi fenomene care îi sînt străine (v. exemplul lui Decev).

De aici rezerva noastră în ceea ce priveşte supraaprecierea valorii lingvistice a numelor proprii pentru studierea limbilor puţin cunoscute, unde prudenţa noastră trebuie să fie cu mult mai mare decît în cazul limbilor vii sau binecunoscute. Trebuie avut în vedere că introducerea în demonstraţie, fie şi numai ici şi colo, a unor fapte nesigure sau doar probabile are ca rezultat faptul că pune sub semn de întrebare întreaga teorie construită pe faptele respective, dacă nu cumva o angajează pe o cale cu totul greşită. Exemplul cel mai grăitor îl constituie „panilirismul", care a compromis definitiv metoda etimologizării fără cunoaşterea sensului, metodă cu ajutorul căreia s-a umplut Europa de iliri. „Metoda" aceasta a fost criticată adesea. Într-un articol publicat acum douăzeci de ani, acad. Al. Graur atrăgea atenţia asupra greşelilor de metodă care se comit în studierea limbilor dispărute, subliniind necesitatea unei extreme prudenţe în acest domeniu. După trecere de atîtea vreme, autorul consideră necesar să reia problema[1], căci

[1] Al. Graur, *Probleme de lingvistică generală*, Bucureşti, 1955, p. 169—177.

majoritatea cercetătorilor continuă să lucreze după vechiul sistem. Este necesar să fie părăsită vechea metodă de lucru, altfel, cum just remarcă I. I. Russu, teoriile şi interpretările greşite, „în loc să scadă ori să dispară, sporesc mereu, aproape cu fiecare nouă lucrare ieşită de sub tipar" (p. 50).

În interpretarea cu ajutorul comparaţiei, al etimologiei, a faptelor din limbile vechi dispărute, ca şi în cazul celor vii, trebuie pornit desigur, de la elementele al căror sens este cunoscut. Glosele sînt, de aceea, pentru noi elementul cel mai preţios, căci pe de o parte cunoaştem sensul cuvintelor, ceea ce dă garanţie etimologiilor stabilite, pe de altă parte cunoaştem cu destulă certitudine cărei limbi aparţinea cuvîntul respectiv, căci glosografii indică de cele mai multe ori : trac, frigian etc. În realitate glosele trace au fost de-a dreptul neglijate. În lucrarea recenzată, în lista elementelor lexicale (cap. V) sînt incluse cca 120 de nume de persoane şi triburi, 90 de nume de locuri şi doar 34 de glose (nici jumătate din numărul gloselor trace atestate), dintre care 10 sînt frigiene, iar alte 15 sînt nume de plante, unanim recunoscute ca mai puţin sigure, mai greu de interpretat. Coeficientul de probabilitate introdus de numărul mare de nume proprii (aproape de zece ori mai mare decît glosele trace propriu-zise), a căror etimologie este adesea stabilită pe simpla apropiere de formă, dă concluziilor trase pe baza acestui material un caracter de nesiguranţă. Disproporţia dintre numele proprii şi glosele cărora li se dă etimologia este explicabilă : cunoaşterea sensului gloselor face mai dificilă stabilirea etimologiei, deşi îi conferă certitudine ; numele proprii sînt „mai uşor de încadrat etimologic" (p. 54) tocmai prin absenţa „impedimentului" pe care îl constituie sensul, în schimb asemenea etimologii bazate pe simpla apropiere de formă nu constituie absolut nici o garanţie.

Deosebit de importante pentru studierea limbilor vechi sînt inscripţiile, a căror descifrare poate aduce siguranţă în ce priveşte sensul cuvintelor şi dezvăluie trăsăturile morfologice ale unei limbi, care constituie elementul ei cel mai caracteristic şi mai esenţial. Este cu totul regretabil că în descifrarea puţinelor şi fragmentarelor inscripţii trace nu s-a făcut pînă acum aproape nici un progres. Interpretarea lor este însă, ce e drept, mult mai dificilă.

Din cele spuse mai sus nu rezultă însă că stabilirea etimologiei numelor proprii este totdeauna imposibilă, că toponimia şi onomastica sînt excluse din studiile de limbă. Este drept că foarte puţine sînt numele proprii a căror origine este clară, evidentă de la prima vedere. Cazuri atît de limpezi ca trac. *Diuzenus* — grec. *Diogenes*, *Gaidreas* — grec. *Phaidros* sînt cu totul rare. Există însă destule cazuri în care avem posibilitatea de a stabili sensul elementelor care sînt cuprinse în nume proprii. Aşa de exemplu, în multe nume de localităţi trace apare ca al doilea element al compunerii *-deva*, *-dava* etc. : *Acidava*, *Argedava*, *Capidava*, *Pulpudeva* etc. Judecînd după cazuri cunoscute din alte limbi (numele de oraşe de tipul grec. *-πολις*, germ. *-burg*, slav. *-grad*) şi după prezenţa lui exclusiv în nume de localităţi, putem deduce că acest cuvînt însemna în tracă „aşezare omenească, oraş, sat". Supoziţia aceasta este confirmată şi de alte fapte. *Pulpudeva*, cum se ştie, este numele trac al oraşului grecesc întemeiat de Filip al II-lea, *Philippopolis*. Prima parte a numelui trac este deci pronunţarea tracă a numelui lui Filip, iar cea de-a doua traducerea cuvîntului grecesc πόλις „oraş". Sensul lui *-deva* ne este de altfel confirmat şi de o glosă din *Hesychius* : δέβα· (în manuscris greşit : λέβα) πόλις, ὑπὸ Θρακῶν (glosă pe care I. I. Russu nu o citează). Sensul era însă evident chiar şi fără explicaţia din glosă. Nu este de mirare că asupra etimologiei acestui cuvînt toţi cercetătorii sînt de acord, el fiind derivat din i. -e. **dhē-* „a pune, a aşeza" (pentru sens vezi lat. *condere urbem* „a întemeia un oraş", cu verbul *condere* derivat din acelaşi radical), în timp ce în cazul numelor al căror sens nu e cunoscut fiecare cercetător dă altă etimologie, fără să rezulte cu ce e mai bună decît cele date de ceilalţi. Tot aşa dintr-o serie de nume de localităţi provenite de la apa învecinată, ca *Deusara*, *Germisara*, *Saprisara* s-a dedus că *-sara* ar însemna „curs de apă", fiind derivat de către toţi cercetătorii din i.-e. **ser-* „a curge", fapt confirmat de existenţa cuvintelor

sanscrite (cu acelaşi sens) formate de la o temă *sara-*, şi de fapte din alte limbi. Pe baza acestui fapt s-a dedus că şi numele de rîuri Σέρμη, *Sermius* ar proveni din aceeaşi rădăcină, fapt confirmat de derivatele asemănătoare din alte limbi, scr. *sarmas* „curs", grec. ὁρμή (< **sormē*) „năvală" etc. De asemenea în elementul *-por, porus,* -πορις, care apare într-o serie de nume proprii ca *Deoxpor, Mucapor, Naloporus, Auluporis* etc. cercetătorii au văzut un cuvînt care înseamnă „fiu", înrudit cu latinescul *puer*. Faptul ne este confirmat, de exemplu, de apariţia numelui *Marcipor* şi sub forma lui latinizată de *Marcipuer*. Foarte întîlnit este acest tip de nume la sclavii traci de la Roma (cf. Vl. Georgiev, *op. cit.*, p. 62), or, este ştiut că latinescul *puer* însemna şi „copil" şi „sclav".

De bună seamă că lucrurile nu stau întotdeauna aşa de simplu; chiar cînd putem determina sensul cuvîntului cunoscut, etimologia este adesea greu de stabilit. În cazul cuvîntului βρίκα, atestat de asemenea în nume de localităţi ca *Mesembria, Pollymbria* etc. şi explicat de Strabo (VII, 6, 1, 319), Hesychius şi alţii tot ca „oraş", „cetate", savanţii nu mai sînt de acord asupra etimologiei: I.I. Russu (p. 60) propune altă etimologie decît Decev (*Charakteristik*, p. 80), Vl. Georgiev (p. 55) şi alţii.

Uneori sensul numelor proprii, al toponimicelor în primul rînd, poate fi stabilit prin alte mijloace. Populaţiile venite ulterior într-o regiune au „tradus" adesea numele de locuri date de populaţia băştinaşă sau, în cazul lipsei de continuitate istorică, le-au denumit pe baza aceloraşi caracteristici: forma unui munte, caracterul unei ape etc. Acest fapt s-a petrecut adeseori pe teritoriul ţării noastre în preluarea numelor de locuri slave de către romîni[1]. Acelaşi lucru s-a petrecut uneori şi pe teritoriul trac. Astfel în denumirea de *Dacia Ripensis* dată de romani unei regiuni a Daciei cercetătorii văd o „traducere" a numelui de *(Dacia) Malvensis*, care ar fi derivat de la un cuvînt autohton cu sensul de „mal", „munte". Presupunerea este confirmată de existenţa cuvîntului respectiv în limba romînă *mal* şi albaneză *mal* „deal", „munte". Derivarea numelui de oraş dac *Malva* din cuvîntul care înseamnă „mal" este confirmată de existenţa unor toponimice romîneşti ca *Malu Mare, Malu Surpat* etc.

Tot aşa în numele trac al Crişului (Κρίσος, *Crisia*) păstrat pînă astăzi, sîntem îndreptăţiţi să vedem un radical **gers-*, **grs-* „întunecat la culoare", „negru" (cf. scr. *krsna*, rus. *черный*, v. prus. *kirsnan* „negru", numele de rîu lituanian *Kirsnà* etc.), aşa cum ne indică numele unuia dintre cele trei Crişuri, Crişul Negru. De altfel numele de „apă neagră" este atestat în hidronimia Traciei şi în alte părţi: vezi rîul (şi oraşul de pe el) Ἀξίοπα, Ἀξιούπολις, actualul *Cerna-Voda* (traducerea bulgărească a numelui antic; v. Vl. Georgiev, *op. cit.*, p. 63).

Procedeul se aplică şi în onomastică: numele zeului trac *Sabazius*, a fost corect explicat de G. Bonfante[2] ca fiind înrudit cu slav. *свобода* „libertate" pe baza faptului că zeitatea greacă corespunzătoare, Dionysos-Bacchus, poartă în greceşte epitetul de Ἐλεύθερος iar în latină *Liber*.

Exemplele de felul acestora s-ar putea înmulţi, deşi este adevărat că numai o mică parte a numelor trace poate fi explicată în felul acesta. Rigurozitatea ştiinţifică ne obligă însă să ne întemeiem numai pe asemenea exemple absolut evidente atunci cînd stabilim trăsăturile fonetice (şi, eventual, morfologice) ale unei limbi atît de defectuos cunoscută cum este traca. Numai după stabilirea unor criterii fonetice sigure pe baza etimologiilor inconstestabile se poate trece la explicarea etimologică a altor cuvinte, pe care nu le vom folosi însă niciodată ca argument în

[1] Vezi lucrarea acad. I. Iordan, *Nume de locuri romîneşti în R.P.R.*, Ed. Academiei R.P.R., 1952, p. V şi urm.

[2] V. *Sabadios-svoboda, le libérateur*, în *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire orientales et slaves*, vol. VII (1939–1944), p. 41–46. I.I. Russu nu aminteşte etimologia lui Bonfante, nu ştim dacă pentru că o consideră nesatisfăcătoare sau fiindcă i-a rămas necunoscută.

demonstraţie. Materialul este în felul acesta considerabil redus, dar este mai bine să avem cîteva date, puţine dar sigure, de cît să ne facem iluzii asupra cantităţii unui material fără nici o valoare probantă din punct de vedere ştiinţific.

Revenind la lucrarea recenzată, ţinem să precizăm că defectele de metodă pe care le-am subliniat cu privire la studierea limbii trace nu le imputăm autorului acestei cărţi, ele sînt modul general de lucru în acest domeniu. Dimpotrivă, cum am avut ocazia să subliniem adesea în cursul recenziei, domnia sa dovedeşte mult mai multă prudenţă decît cercetătorii anteriori, luînd adesea atitudine, teoretic sau practic, împotriva exagerărilor sau a greşelilor comise. Este suficient pentru oricine să compare *Limba traco-dacilor* cu *Charakteristik der thrakischen Sprache* a lui Decev, pentru a-şi da seama de progresul vădit pe care îl reprezintă cartea lui I.I. Russu faţă de studiile anterioare.

Dacă în capitolele anterioare I. I. Russu supunea unui examen critic materialul trac şi interpretările care i s-au dat, cu multe completări şi contribuţii proprii, contribuţia autorului este şi mai evidentă în partea finală a cărţii. În capitolul IV, *Dispariţia limbii trace şi reliktele ei vii*, aduce o serie de dovezi care arată că limba tracă s-a mai vorbit pe alocuri pînă către sfîrşitul secolului al VI-lea al e.n. Faptul acesta, demonstrat pentru prima dată de I. I. Russu, este de o mare importanţă pentru înţelegerea problemei formării limbii romîne şi a celei albaneze. Albanezii nu ar fi decît unele din aceste triburi care s-au sustras definitiv asimilării romane, deşi I. I. Russu face unele rezerve, justificate în bună măsură, asupra argumentelor lingvistice aduse în demonstrarea caracterului trac al limbii albaneze.

Cartea se încheie cu o anexă, care tratează problema cuvintelor autohtone (traco-dace) în limba romînă. După ce face un scurt istoric al problemei substratului, criticînd în mod just exagerările cu privire la „balcanismul" sau caracterul „albanez" al limbii romîne şi la „uniunea lingvistică balcanică", autorul trece la problema cuvintelor care s-au păstrat de la traci. O contribuţie nouă şi pozitivă a autorului o constituie încercarea de a descoperi şi alte elemente trace în vocabularul limbii romîne, în afară binecunoscutelor cuvinte comune limbii romîne cu albaneza. Într-adevăr, este foarte posibil ca printre cuvintele romîneşti rămase şi pînă astăzi neexplicate etimologic multe să fie de origine tracă (autorul citează vre-o 90 de cuvinte). Din păcate demonstraţia este în mod fatal în asemenea caz foarte greu de făcut. Lipsind cuvintele respective din tracă sau din alte limbi cu care să le comparăm, etimologia se face prin raportarea cuvîntului romînesc direct la o rădăcină indo-europeană. Raportarea la o rădăcină indo-europeană, cu un sens foarte vag şi un suport fonetic prea redus ca să poată fi concludent, pune sub un mare semn de întrebare etimonul reconstruit doar pe baza limbii romîne şi, mai ales, nimic nu dovedeşte originea lui tracă. În lipsa altor posibilităţi, procedeul acesta este totuşi un mijloc de a încerca să împingem înainte cunoaşterea noastră într-un domeniu atît de subred. Cercetările viitoare ar urma să confirme sau să infirme etimologiile astfel stabilite. Autorul arată de altfel (p. 119) că „Anexa" aceasta nu este decît un scurt rezumat, o anticipare a rezultatelor unei monografii pe care o pregăteşte domnia sa asupra cuvintelor traco-dace în limba romînă. Discutarea problemei este deci prematură.

În încheiere ţinem să subliniem din nou calităţile de ordin ştiinţific şi interesul practic, de informare, al acestei lucrări, într-un domeniu atît de puţin studiat la noi şi atît de controversat în ştiinţă în general. Monografia lui I.I. Russu umple un gol simţit în cultura noastră filologică, constituind un instrument preţios de cunoaştere, un punct de plecare şi un stimulent la cercetări viitoare pentru alţi cercetători.

Aşteptăm de la autorul cărţii şi alte lucrări, pe baza imensului material pe care l-a adunat, eventual un repertoriu mai complet şi mai bine explicat decît *Die thrakischen Sprachreste* a lui Decev.

C. Poghirc